

GHENDTSCHÉ TOESTANDEN

DE RIVIEREN VAN DER STEDE DAT SCOENSTE JUWEEL ES DAT DE STEDE HEEFT

DEEL 4. VUILE STINKBOEL

Het dikke water... het was mij verboden nabij de reling (van de Tichelrei - Schipgracht) te spelen. Ik herinner mij met onrust in het hart, om het overtreden van het verbod wellicht, maar ook om het vreemd verschijnsel, het spel van den duivelsteen te hebben bijgewoond. Groote jongens plonsden kasseien in het water. Het gaf een mollig geklok, zooals dat klonk als moeder den pollepel in den vrijdagpap duwde. Er schoot een wolk van modder door de waterkabbelingen, die traag naar de lage keldertrappen utringelden. Giftig glanzende bellen broebelden op het water en braken er open. De jongens, die mij met verstomming sloegen en tevens mijn bewondering wekten, staken het vuur aan verfrommelde kranten – ook op spelen met vuur stonden dreigementen en straf! – en lieten ze aan stokken neer in de bedding als asgrauw pek. Er liepen vlammen over het water. Waarachtig, het water brandde. Ik begreep niet wat de juichkreet van de jongens betekende: “De vlammen van de hel!”. Het licht dat ik onder de donkerste boomen der aarde op de vensters zag flitsen, is voor mij een beeld van grootsche verschrikking gebleven, alsof een stonde lang alle huizen in brand hadden gestaan. Daarbij komt dat ik toen voor de eerste maal in mijn leven een der monsters heb gezien die de oevers van het logge water onveilig maakten: een verrast dier dook plonzend en zwom weg. “Een rat! Een rat!”, riepen de groote jongens...

Uit: Maurice Roelants: *Gebed om een goed einde*, 1944, p. 14-16. De auteur (geboren in Gent op 19 december 1895) beschrijft hier zijn prille jeugdherinneringen, ergens rond 1900, en een natuurkundig experiment door straatjongens, onbewust van wat er gaande was. Het brandbare methaangas, ontstaan door afbraak van organische stoffen en opgeslagen in de modder van de Schipgracht, zou nog lang ook elders overvloedig aanwezig blijven in de

Gentse binnenwateren. Vooral bij heet zomerweer kwam dat naar boven broebelen, en samen met andere gassen (H²S met zijn beruchte stank van rotte eieren...) voor overlast zorgen.

In de vorige aflevering (de derde: ‘Weg er mee’) van deze kleine reeks zagen we hoe de talrijke Gentse rivieren en riviertjes, kanalen en kanaaltjes, grachten en grachtjes vanaf de tweede helft van de 19de eeuw in snel tempo hun vele functies verloren. Daarin werd aangekondigd dat er een vierde en laatste aflevering zou volgen over waterzuivering, de oplossing van het probleem. Maar voor we zover zijn, moet ons toch wel een en ander van het hart over de triestige toestand van de waterlopen, nog niet zo lang geleden. Puur uit respect voor de ware geschiedenis lassen we hier een onsmakelijke en vooral onwelriekende extra aflevering in. Een vuile stinkboel, dus.

Dat functieverlies van het Gentse oppervlaktewater bracht mee dat er minder naar omgekeken werd. Het onderhoud werd problematisch. De bevolkingsaan groei en de industrialisatie veroorzaakten enorme vervuiling. Alle afvalwaters kwamen in open waterlopen terecht, met de gevolgen van dien.

In eerste instantie ging de aandacht van de overheid naar de mogelijke gevaren van deze vervuiling voor de volksgezondheid. De cholera, die in opeenvolgende golven het 19de-eeuwse Gent teisterde, werd er aan geweten. Onterecht, zoals we zagen. Toch betitelde men het dempen van de stilaan overbodig geworden waterlopen als ‘sanering’ (van het Latijnse ‘sanitas’: gezondheid). Dat zit er tot op heden diep in. Men heeft het in de geschiedschrijving en in gidsbeurten nog steeds over de ‘sanering’ van de volkswijken en van het stadscentrum.

Ooit was het anders

Alfons Van Werveke beschreef destijds hoe men omstreeks 1870 op veel plaatsen nog de bodem van de Gentse rivieren kon zien met talrijke vissen in het water. Niet enkel gelegenheidsvissers wierpen een lijntje, er waren ook beroepsvissers actief. Ze woonden niet zelden midden in de stad. Zo zag men de vissers van Klein Raamhof 's avonds wegvaren door de Houtlei op hun vissersbootjes met grote netten beladen. Die werden onder een of andere brug neergelaten om de hele nacht door vis te vangen¹. En dat waren niet enkel kleine blikkes. Napoleon Destanberg noteerde in 1840 de vangst buiten de Keizerpoort van een steur van acht voet lengte (meer dan twee meter) en 67 kg zwaar².

Op warme zomerdagen genoten, steeds volgens Van Werveke, hele families van de avondzon op de tragel aan de waterkant achter hun huis, of op een pont

of een stevig vast gemeerd bootje. En hij vervolgt: *Heerlijk was de aanblik van onze rivieren: het heldere water waarin de blauwe lucht weerspiegelde, en de waterplanten die langs den boord welig tierden, gaven de indruk van een veelkleurig tapijt, ver over de vlakten uitgespreid.*

In het vierde kwart van de 19de eeuw zag diezelfde Van Werveke dat idyllische beeld totaal veranderen. Meer en meer fabrieken, blekerijen, ververijen en allerhande nijverheden, loosden hun afvalwater in de rivieren. *Vaarwel vischen, visschers, waterplanten, zwemmers! Met de watertochtjes om de goede lucht is het gedaan! Kleurloos zijn nu de stadsgezichten langs de Leie. Onze rivieren zijn uitgestrekte vuilniskuilen geworden, waarop een drabbige korst zwemt en stinkassen uit de opborrelende blazen breken.*

En zo komen we opnieuw terecht bij Maurice Roelants en zijn vuurspokende bengels aan de Tichelrei.

Stilstaand water in het ‘Gentse binnenmeer’

Vooraleer met ons verhaal verder te gaan om in de tweede helft van de vorige eeuw terecht te komen, moeten we aantonen dat al heel lang nog maar weinig watervervuiling de stad binnenkomt. Er is immers geen sprake meer van doorstromend water. Het hele waterloppennet binnen de Ringvaart is niets anders dan een wijdvertakt, zo goed als stilstaand water. Het is als het ware een ‘binnenmeer’, met twee zorgvuldig geregelde waterpeilen, gescheiden door keersluizen³. Weliswaar was er ieder jaar in het vlasrootseizoen overlast, of dreiging van overlast, door aanvoer van rootwater (rotten is gelijk aan rotten) vanuit het Kortrijkse, via de zogenaamde Golden River, alias de Leie. Maar sinds het graven van het Schipdonkkanaal (voltooid in 1856) werd en wordt gemiddeld twee derden van het Leiewater naar het noorden omgeleid, onder andere naar het verlengde van het Schipdonkkanaal dat vanaf Maldegem – Strobrugge tot Heist niet toevallig de volksnaam Stinker meekreeg.

De Bovenschelde bleef voor aanvoer en doorvoer zorgen, maar dat water was relatief zuiver, al werd er in de kranten in het lang en het breed geklaagd over de lozing van zwaar verontreinigd water vanuit de industriezone Tourcoing en Roubaix in Noord-Frankrijk via het Spierekanaal naar de Schelde. Men zocht ook toen al de schuld van wat er mis ging, eerst en vooral bij de ‘anderen’. Maar hoe dan ook, dat Scheldewater was relatief zuiver. Drinkwaterwinningen werden in de 19de eeuw tussen de Bovenschelde en de Ottergemsesteenweg gepland en ook nu nog huizen de kantoren van de drinkwatermaatschappij TMVW / Water-Link nog steeds op de Stropkaai aan de Bovenschelde. Sinds de ingebruikstelling van de Ringvaart (1969) is ook deze aanvoer zo goed als stilgevallen.

Afb. 1. De verdwenen Zaaimanstraat (Dobbelslot) met op de voorgrond een watertrap bij het vuile water van de Tichelrei (eigenlijk Schipgracht). Niet bepaald geschikt om je was te doen. Nu is dit een (meestal) propere steenwoestijn en parking bij de appartementsgebouwen aan de vroegere Volkskliniek (nu onderdeel van Sint-Lucas) en de Groene Briel (foto verzameling Documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg).

Dit alles, heel deze lange uitleg, om duidelijk te maken dat de Gentenaars vanaf de tweede helft van de 19de eeuw eigenlijk niemand schuld konden geven van ‘hun’ waterlopenvervuiling, behalve zichzelf.

Van het stinkende watergestel verlos ons

Van het stinkende watergestel verlos ons. Zo betitelde een Gentse krant in 1987 een van zijn overzichten van het jaar 1887⁴. Het Stadslaboratorium begon in die tijd waterontledingen te doen en kwam in cijfers bevestigen wat iedereen al wist. Een Gentse parlementair stuurde een fles met Scheldewater naar de bevoegde minister. Het was een *verschrikkelijk mengsel van alle slach van vuiligheid*. Toen sprak men al over open riolen. De burgemeester verbood vissen en zwemmen binnen de stad, *alsof het nog nodig zou blijven daar zijne lijn uit te werpen of zich de muilplaag te riskeren bij den eersten duik*. Dergelijke hachelijke zwempartijtjes werden al eerder in Ghendtsche Tydinghen beschreven⁵.

De vervuiling werd alsmaar ernstiger en naarmate de welstand in de tweede helft van de vorige eeuw verbeterde, begon men zich hoe langer hoe meer te ergeren aan de stank en de visuele verontreiniging, aan de vuiligheid, goed zichtbaar overal. In de kranten klaagde men over het werpen van huisvuil in de waterlopen en over het lozen van industrieel afvalwater. Ook de overlast door grote openbare werken, metselen van kaaimuren en het Zollikofer - De Vigneplan werd aangeklaagd. Deze gingen gepaard met afdammingen en wegpompen van grondwater, met droogvallen van de waterputten tot gevolg. In de tweede helft van de vorige eeuw verschenen welsprekende foto's in de kranten van drijfvuil allerhande tot in het centrum. De ondertitels lopen over van sarcasme: *Fiere burgers van Gent, er is een geurtje aan* (foto van de Lieve met het Gravensteen op de achtergrond, 1970); *Neusknijpers gevraagd aan de Torekens en het Rabot* (1970); *De Leie is een beerpijp. Golden River biologisch dood* (1989). Men toonde medelijden met de toen nog schaarse toeristen die het waagden aan de Vleeshuisbrug een blik over de reling te werpen. Onder de titel *Eigen schoon* en een griezelige foto van het wateroppervlak aan de Kraanlei, las men: *Afval ligt er stil op het watervlak en vormt een smerige, drassige boel, die de toeristen maar een droevig beeld geven van de zorg voor stedenschoon en netheid van onze huidige gemeentevaderen. Vanaf de Zuivelbrug gezien in de richting naar de Krommewalbrug toe is het zicht "adembenemend", maar dan in letterlijke zin. Vuil allerhande zwalpt er tussen niet nader te bepalen specie, waarvan het soortelijk gewicht minder is dan dat van het water zelf, en dat dus aan de oppervlakte blijft drijven. De zon blakert op al dat goedje van verdachte herkomst en zorgt er voor dat de toeschou-*

Afb. 2. Vuile drab op de Ticherei, alias Schipgracht, zoals die er in de tijd van Roelants kon uitgezien hebben. Links: achterhuisjes van de verdwenen bebouwing aan de Lange Schipgracht (de straat), rechts: de nu nog bestaande zijgevel van de brouwerij De Drie Sleutels (foto DSMG verzameling).

wer niet alleen beeld, maar ook reuk daarbij krijgt. De stinkende brij plakt aan de achterkant van de huizen en deint langzaam uit naar het midden van de groene plas, waar zij een oase vormt en een paradijs is voor ratten en insecten.⁶

Niet enkel in de zomermaanden en in het centrum was er overlast. In februari 1982, putje winter, publiceerde een krant een foto van een jonge man poserend met een neusknipper onder het bordje Ringvaart, met een niet mis te verstane tekst er bij: *Vooraf de Coupure en de Leie langs de Gordunakaai waren zelfs voor verstopte neuzen gemakkelijk te speuren. En verder: Als het nu al stinkt wanneer het koud is, mogen de Gentse feestneuzen zich alvast een kilo wasknijpers bestellen.*

Afb. 3. Iets verderop, zicht van op de Tichelrei met de achterhuizen van de Lange Schipgracht en het nog vuilere water (foto 1947, Stadsarchief), kort voor de uiteindelijke demping (foto DSMG verzameling).

Niet te verwonderen dus dat nog een krant in 1987, uitgeroepen tot ‘Jaar van het Leefmilieu’, kon uitpakken met een aprilvis, die de titel droeg *Deze zomer wordt weer gevisd in de Gentse binnenwateren*. In aanwezigheid van talrijke prominenten zouden niet minder dan tien ton vis (levende volwassen vis!) uitgekieperd worden in het water aan de Graslei, zo werd aangekondigd.

Eerste protesten

De lijnvisserbonden waren inderdaad bij de eersten om de strijd voor zuiver water aan te binden. Ze trommelden hun leden op om zich, al of niet getooid met een gasmasker, aan het vissen te zetten... aan de Korenlei, *waar de oude gevels beschaamd zijn zich in het stinkend sop te moeten weerspiegelen*. De kranten deelden sporadisch speldenprikken uit en namen berichtjes op over accidentele of opzettelijke puntvervuilingen, meestal door olielozingen.

Daarnaast waren er de met de regelmaat van de klok weerkerende reportages over het opvissen van fietswrakken en allerhande rommel uit de waterlopen, uiteraard telkens met fraaie foto's versierd.

Het opkomende toerisme droeg zijn steentje bij. Een Zwitser, die zijn impressies weergaf in een Franstalig weekblad, was overwegend positief, maar: *Un sujet d'amertume cependant, c'est la Lys. Faut-il la comparer à un cloaque malodorant qui signale parfois sa présence à une distance de plus de cent mètres?*

Daarnaast waren er de acties van de niet overdreven talrijke ijveraars voor 'natuur- en stedenschoon', Een vzw S.O.S De Leie, ontstaan na massale eendensterfte door botulisme, ging in 1979 in Afsnee de rivier plechtig begraven, met doodsbrief en alles wat er bij hoort. Het water werd ook een regelmatig terugkerend thema bij de toen ontstane vereniging S.O.S. Gent. Nadat het peperdure project bekend raakte om de Leie op te offeren aan een stadsmetro en een stadsautosnelweg, kwam een stroom van protest op gang. De plannen werden opgeborgen, maar de aandacht voor de kwaliteit en de waarde van de Gentse binnenwateren was aanzienlijk versterkt.

Later, veel later, toen in het water plonzen al mogelijk geworden was, zouden duikersclubs schoonmaakacties beginnen voeren. Die brachten vooral media-aandacht op en dat was en is, samen met sensibiliseren van het publiek, ook de bedoeling van de Big Jump, een jaarlijks terugkerend evenement georganiseerd in diverse Europese landen. In 2006 gebeurde dat in Gent een eerste keer in de Leie aan de Groene Vallei. Pas twee jaar later kon de manifestatie haar vaste stek aan de Portus Ganda innemen. In 2006 en 2007 was er nog te veel drijfafval aan de Rodetorenkaai en werd er chemische verontreiniging vastgesteld.⁷

Op zoek naar de remedie

Er moest een oplossing komen. Dichtgooien kon de zaak niet oplossen, want minstens enkele grote (stinkende!) waterlopen moesten open blijven.

Toch dacht men in eerste instantie aan niets anders. Nadat de enorme vlasspinnerij de 'Grote Lys' in de zestiger jaren van de vorige eeuw afgebroken was en het grote bouwproject Groene Vallei startte, dat de hele zone aan de Nieuwe Wandeling wilde volbouwen, dempte men de restant van de vroegere binnengracht van de stadsverdediging ter plaatse naast de steenweg. Enkel de buitengracht bleef bestaan tussen de Ekkergembbrug en de Driegatenbrug aan de Brugse Vaart. Onder de hoofding *Stinkende waterloop* vergeleek een krant de toestand met Brugge, het 'Venetië van het Noorden'. Dit was echter niet om te pleiten voor verbetering van de waterkwaliteit, maar voor demping.

Enkele jaren later zaten de bewoners van het dichtbij gelegen ‘eiland’ Malem op de klaagstoel. De afvalwaterlozingen van het naast gelegen textielbewerkingsbedrijf Alsberghe-Van Oost gaven er hevige stankoverlast. Als oplossing stelden de bewoners voor de oude Leiearm achter hun tuintjes *gewoon te dempen en in te richten als parkeerruimte. Want nu zijn de straatjes echt overbevolkt met geparkeerde auto’s en weten de omwonenden niet meer waar ze hun voertuigen nog kunnen achterlaten.*⁸

Maar in tussentijd was er iets helemaal anders aan het broeden. In 1969 lezen we in de krant dat er gepleit wordt voor de bouw van zuiveringsstations en de verwerking van afval. Men stelde een aansluiting voor met een bestaande collector in Sas van Gent. Blijkbaar liep een en ander toch niet zo vlot. Vier jaar later lezen we immers dat de Zeeuwen zich zwaar ergeren aan ‘Belgische’ pollutie van hun wateren, vooral vanuit Zelzate en in de Canisvliet (het waren weeral de anderen!). Er zou een pijplijn moeten aangelegd worden naar de Westerschelde bij Westdorpe en volgens de waterverdragen met Nederland moesten de Belgen die betalen.

In die tijd echter kwam een effectief tussen Tesselenderlo en Antwerpen langs het Alberkanaal gerealiseerde, maar nooit in gebruik genomen pijplijn voor afvalwater, alsmear meer in de media onder de weinig flatterende benaming ‘smeerpijp’. Die werd fel gecontesteerd en dat zal bepaald niet bevorderlijk geweest zijn voor het uitbroeden van eventuele dergelijke plannen in het Gentse.

Uiteindelijk zou de oplossing dichterbij huis gezocht worden. Het werd een grootscheeps, langdurig en enorm duur programma van zuivering van het Gentse afvalwater, aangevoerd naar een zuiveringsstation via een collectorennetwerk dat de hele stad omspant. Dat, en alles wat er mee samenhangt, zou een van de belangrijkste episodes uit onze recente stadsgeschiedenis worden, misschien wel de allerbelangrijkste. Ruim voldoende reden dus om er een afzonderlijke bijdrage aan te wijden als afsluiting van deze reeks in een volgend nummer.

Luc Devriese

NOTEN

- 1 Van Werveke, A., ‘Oudheidkundige Kroniek: Het beheer van onze waterlopen in de middeleeuwen’. In de *Gazette van Gent* (5 aug. 1929).
- 2 Destanberg, N., *Gent sedert 1831*, Gent, 1903, p. 258 (2 juni 1840).
- 3 Devriese, L., Het eeuwenoude tweewaterpeilenregime te Gent. In: *Gandavum*, 2006, jg; 11 nr. 2, p. 5-22. De watering wordt gesloten via de Voorhaven, de Oude Dokken en de De Pauwvertakking, verbonden met de Portus Ganda, de Nederschelde verbonden met de Bovenschelde ter hoogte van het Strop.
- 4 Het *Nieuwsbad - De Gentenaar* 8 juli 1987. Dit bericht wordt, samen met alle geciteerde

krantenartikels, in knipselvorm bewaard in de afdeling 'Vliegende Bladen', reeks 'Milieu – Plant - Dier', doos 'Waterverontreiniging en -zuivering' in het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof 46, Sint-Amandsberg. Andere krantenberichten in *La Flandre libérale* (12 mei 1960), *Vooruit*, 21 juli 1969, *De Gentenaar* (21 jan. 1970 en 20 sept. 2005), *Het Nieuwsblad* (20 mei, 1975), *Le Courier de Gand* (1 aug. 1980), *Gents Advertentieblad* (feb. 1982 en april 1987), *Het Volk* (15 dec. 1989, 30 okt. 1989) en ongedateerde knipsels. De foto's zijn jammer genoeg niet bruikbaar voor reproductie.

- 5 Devriese, L., Oudtijds zwemmen. In: *Ghendtsche Tydinghen*, 2009, jg. 38 nr. 3, p. 180-190.
- 6 *Vooruit*, datum niet aangeduid op het beschikbare knipsel.
- 7 De Big Jump is een jong initiatief dat in 2002 begon in de Elbe, een van de meest vervuilde Europese rivieren. In 2005 volgde een uitbreiding naar andere Europese landen (*De Standaard*, 13 juli 2009). Gent startte in 2006 (*De Gentenaar* 28 juni 2007).
- 8 *La Flandre Libérale*, 5 april 1973.